

Study Guide

Via Afrika Sesotho Puo ya Lapeng

Kereiti 11

Our Teachers. Our Future.

Tse ka hare

Kgaolo ya 1	2
Pampiri ya pele - Thutapuo	2
Kgaolo ya 2.....	5
Pampiri ya bobedi - Dingolwa	5
1 Thothokiso	5
2 Pale	10
3 Terama	14
Kgaolo ya 3.....	15
Pampiri ya boraro - Boiqapelo	15
1 Meqoqo.....	15
2 Ditemana tsa kgokahano tse telele	17
3 Ditemana tsa kgokahano tse kgutshwanyane	18
Mohlala wa hlahlobo	22
Memorandamo	37

Kgaolo ya 1

Selelekela

Sepheo ka tataiso ena ke ho bebofaletsa baithuti mosebetsi wa selemo sohle Kereiting ya 11 ha ba ya ba tobane le ditlhahlobo tsa makgaolakang. Le ha ho le jwalo, baithuti ba ntse ba kgothaletswa hore ba nne ba sebedise buka ya bona ya moithuti ya Via Afrika Sesotho Puo ya Lapeng Kereiti ya 11. Tataiso ena, e leng Setatementsa sa Naha sa Leano la Kharikhulamo le Tekanyetso Dikereiting tsa 10-12 (CAPS) e tswalwa ke dikgothaletso tse entsweng ke Lefapha la Thuto ya Motheo ha kharikhulamo ya naha e ne e boetse e hlwelwa botjha ho bebofaletsa baithuti le matitjhere mosebetsi.

Ho latela moralo wa setatementsa sena (CAPS) Kereiting ya 11, dipampiri tsa tlhahlobo di tharo, mme pampiri ka nngwe e na le dikarolo tse fapaneng tse tlamehang ho lekolwa e le ho bona hore na baithuti ba fihlelletse diphetho tse lebelletsweng. Setatementsa sena se arotswe ka dibeke tsohle tsa sekolo tsa selemo letsatsi ka leng bekeng e nngwe le e nngwe, mme ho hlakisitswe hantle se tlamehang ho rutwa ho latela bokgoni ba ho ithuta dipuo, e leng Ho mamela le ho bua; Ho bala le ho boha le Ho ngola le ho nehelana.

Pampiri ya pele - Thutapuo

Selelekela

Ho latela Setatemente sa Kharikhulamo ya Naha (CAPS), pampiri ena, e na le dikarolo tse tharo, e leng Karolo ya A, B le C . Pampiri ena ke karolo ya tlhahlobo ya makgaolagang ya Kereiti ya 11, e seng e ile ya etellwa pele hara selemo ke tlhahlobo kapa se bitswang. Tekanyetso e Tswelang (SBA).

Dikarolo tsena tse tharo tsa pampiri ena ke tsena tse latelang:

Tekokutlwisiso

Mona baithuti ba fuwa tema ya bolelele bo itseng eo ba tlamehang ho e bala ba ntano araba diptoso tse itshetlehileng temeng eo. E ka ba tema e ngotsweng ya boiqapelo ya lemulwana la bahlahlobi kapa e nkuweng dibukeng tsa dipale tsa Sesotho, dimakasineng kapa mofuteng ofe feela wa sengolwa le dikoranteng. Ka nako tse ding, ho ka nna ha botswa potso ya tekokutlwisiso e itshetlehileng setshwantshong kapa se bitswang ka ho re ke dikhathunu. Dipotso tse botswang tsa tekokutlwisiso di a fetafetana ka boima ba tsona ho latela se bitswang dithaksonomi. E ka ba tse bonolo tse ipatlelang dikarabo tse otlolohileng tse hlahang temeng; tse mahareng ka boima ba tsona le tse batlang hore baithuti ba je masapo a hlooho ho ka di araba. Mefuta ya ditema tsa tekokutlwisiso hangata e ba tse amang bophelo ba batjha ba ka mehla; ekaba tseo ba di thabelang kapa tseo ba sa di thabeleng empa e le ho re di na le thuto e itseng e ba eletsang maphelong a bona. Matshwao a Karolo ena ke 30.

Kgutsufatso

Baithuti mona ba fuwa tema eo ba e kgutsufatsang ka mantswa a bona empa ba sa fetole moelelo wa yona wa mantlha kapa wa sethatho. Potso e ye e hlalose hore ho etswe kgutsufatso e ngotsweng ka mokgwa wa seratswana kapa wa dipolelo. Ho ye ho boelwe ho qaqiswe hore e be bolelele ba mantswa a makae ao baithuti ba tlamehang ho a ngola qetellong ya kgutsufatso. Ha ditaello tsa bahlahlobi di sa latelwe, baithuti ba ye ba fokoletswe kapa hona ho hulelwa matshwao. Matshwao a Karolo ena ke 10.

Thutapuo le Tshebediso ya Puo

Dikarolo/ditho tsa puo di ntse di rutwa ka botebo, mme sena se bolela hore ditho tsa thutapuo tse kang, mabitso, maetsi, makgethi, mefuta ya dipolelo jj. di ntse di tlameha ho rutwa ka ho phethahala. Phapano e tla ha ho fihlwa mekgweng le ditseleng tsa ho lekanyetsa. Ka hobane puo e rutwa maemong a ka mehla kapa a phelang, tekanyetso e tlameha ho ba e itshetlehileng boemong boo ba ditaba. Kgateello e ba tshebedisong le tekanyetsong maemong a phelang. Matshwao a Karolo ena ke 30.

Mohlala wa tema ya tekokutlwisiso, dipotso le dikarabo

- Badisisa seratswana sa tekokutlwisiso ka hloko ho etsa bonnete ba ho re o a se utlwisisa. Se bale bonyane habedi.
- Sehella dipolelo tsa bohlokwa mela seratswaneng se seng le se seng.

- Bala dipotso tsa tekokutlwisiso hang ha o se o badile seratswana sa tekokutlwisiso. Dipotso tsena di ka o fa mehopolo e itseng ka seratswana.
- Sehella mantsewe a sehlooho kapa a bohlokwahadi dipotsong. Sena se tla o thusa ho utlwisisa seo o lebeleletsweng ho se etsa.
- Qala ho araba dipotso. Etsa bonnete ba ho re o utlwisisa potso pele o araba.
- Ela hloko matshwao a abetsweng potso ka nngwe. Hangata ntlha e le nngwe e abelwa letshwao le leng.

Ditaelo tseo hangata di sebediswang

Etsa bonnete ba hore o utlwisisa ditaelo tse latelang. Di sebediswa hangata dipotsong tsa tekokutlwisiso ditlhahlobong.

- Qotsa lentswe "Qotsa lentswe le le leng. Hopola ho sebedisa matshwao a puo a diabulwa le diakwala. Mohlala: "morui".
- Qotsa polelwana. Qotsa sehlopha sa mantsewe a emeng mmoho. Hopola ho sebedisa matshwao a ho bala a diabulwa le diakwalwa: "Morena ha a tsekiswe".
- Hlalosa ka mantsewe a hao: Sebedisa mantsewe a hao ho hlalosa - se ke wa kopitsa dipolelwana di le jwalo ho tswa seratswaneng.
- Sebedisa mantsewe a hao, o sebedisa puo e bonolo e otlohileng.
- Bapisa le ho tlisa phapano. Batlisisa ho tshwana le ho fapana. Hlalosa tsena.
- Fana ka maikutlo mabapi le tshebediso ya ... hlalosa hore na hobaneng ha lentswe le itseng le sebedisitswe.
- Hlalosa sephetho sa ... hlalosa ka moo lentswe le sebedisitsweng ka teng mme sephetho sa sena ke sefe ho mmadi, kapa ka moo le thusang mmadi ho utlwisisa seo mongodi a le kang ho se bontsha.

Diphoso tse baithuti ba di etsang ha ba araba dipotso tsa tekokutlwisiso

- Ho se bale seratswana ka hloko pele ba araba dipotso.
- Ho se bale dipotso hantle.
- Ho se sebedise matshwao a puo a diabulwa le diakwalwa ha ba qotsa ho tswa seratswaneng.
- Ho se sebedise mantsewe a tobang kapa dipolelwana ha ba qotsa.
- Ho se sebedise mantsewe a bona moo ho hlokahalang hore ba etse jwalo.
- Ho se shebe matshwao a abetsweng potso ka nngwe.

Ho ka qojwa jwang ho etsa diphoso

- Bala seratswana ka hloko, bonyane habedi.
- Bala dipotso ka hloko o ntano qolla le ho hlwaya mantsewe a sehlooho kapa a bohlokwahadi.
- Ka mehla sebedisa matshwao a diabulwa le diakwalwa ha o qotsa ho tswa seratswaneng.
- Ka mehla sebedisa mantsewe a tobang ha o qotsa a mopeleto o nepahetseng.
- Sebedisa mantsewe a hao ha o araba dipotso. Se ke wa kopitsa ho tswa temeng ka ho otloloha ntle le haeba o qotsa.

KGAOLO YA 2

Pampiri ya bobedi - Dingolwa

Selelekela

Pampiri ena ke ya dibuka tse balwang tse kgethetsweng Kereiti ya 11. Dibuka tsena di arotswe ka mekga e fapaneng ya mefuta ya dingolo/dingolwa. Tsona ke dibuka tsa pale, tshwantshiso (terama) le pokello ya dithothokiso tse kgethetsweng ho botswa tlhahlobong.

1 Thothokiso

- a Selelekela
- b Dintlha tsa bohlokwa thothokisong

Selelekela

Ho botswa dithothokiso tse nne tseo baithuti ba di boneng le ho ithuta tsona. Baithuti ba botswa mefuta e mmedi e leng dipotso tse kgutshwane kapa tse telele (tsa moqoqo). Ba ka araba dipotso tse ding le tse ding feela tse pedi, ho sa natsehe hore na ke tse kgutshwane kapa tsa moqoqo. Matshwao a thothokiso tseo tse pedi ke 20. Ka mantswe a mang potso ka nngwe ya thothokiso e jere matshwao a 10.

Ho boetse ho na le potso ya thothokiso eo baithuti ba sa e bonang (eo ba sa e rutwang), mme le yona e ka hlaha e botsitswe ka mokgwa wa potso ya moqoqo kapa potso e kgutshwanyane. Moithuti e mong le e mong o tlameha maoto le matsoho ho araba potso ena. Yona e jere matshwao a 10. Matshwao a Karolo ena kaofela ke 30.

Le se le tseba hore dithothokiso tseo le di kgethetsweng selemong sena, ke tse leshome le metso e mehlano. Mona re tla etsa kgutsufatso ya thothokiso ka nngwe. Ka morao ho moo re nto le etsetsa malebela a manollo kapa yona tshekatsheko ya thothokiso. Re tla ikgethela thothokiso e le nngwe kapa tse pedi feela, tse nang le makgabane ohle a thothokiso, e be re e/di manolla ka botebo.

Thothokiso ke sengolwa se ikgethang mefuteng e meng ya dingolwa. Se ikgetha ka sebopeho le puo e sebediswang ho sona. Ha re ithuta dithothokiso, re lokela ho tseba hore taba eo ho buuwang yona thothokisong, ha e a namiswa ka kotloloho jwalo ka dingolweng tse ding. Ho yona taba e buuwa ka puo e potetseng, e tletseng ditshwantsho. Ka tsela e jwalo re ka re taba e omelwa feela.

Dintlha tsa bohlokwa thothokisong:

Moelelo

Ha e tla ba o tseba thothokiso ka botlalo, o lokela ho tseba seo e se bolelang. O kgone ho hlalosa se bolelwang ho yona. O be o tsebe le molaetsa kapa wona mookotaba wa yona. Ka mantswe a mang, o tsebe hore sethothokisi se reng ho babadi, se fetisa molaetsa ofe.

Matshwao/makgabane/dihlomo

Matshwao ana a phuthetswe ka hara puo le setaele sa mongodi. Ona matshwao ana a kenyelletsa mekgabisopuo ka hare.

Keletso malebana le ho ithuta thothokiso

Bala thothokiso makgetlo a fetang bonngwe.

Lekgetlo le leng le le leng leo o balang thothokiso ka lona, kutlwisiso ya hao e a eketseha mme ho ba le se o hlakelang ho yona.

Sebedisa bukantswe/dikshenari kapa botsa ho rarolla mantsewe a thata

Dithothokiso di atisa ho ba le mantsewe a sa tlwaelehang, a thata. Ha o sa tsebe se bolelwang ke mantsewe a jwalo, o ka iphumana o le mathateng a ho utlwisisa se bolelwang ke thothokiso yohle.

Kgutsufatsa temanathothokiso ka nngwe

Ha o se o e badile, o nahana hore o batla o utlwa seo e se bolelwang, kgutsufatsa ka mantsewe a hao se bolelwang ke temanathothokiso e nngwe le e nngwe.

Kgutsufatsa thothokiso kaofela

Ka mora moo o ka e kgutsufatsa kaofela ho bopa mohopolo o le mong, o phethahetseng.

Sebetsana le matshwao/makgabane kapa bona bonono boo sethothokisi se bo sebedisitseng

Bala molathothokiso ka mong ka hloko, o ntshe matshwao a thothokiso a sebedisitsweng ho wona. Ikgopotse bohlokwa/molemo wa matshwao ao moleng ka mong le thothokisong kaofela.

Lekola makgabane a latelang a sebedisitsweng thothokisong ena:

Hyde Park [KE Ntsane]

Kganyetsano/tatolano

Kganyetsano ke tsela e nngwe e ka sebediswang ke sethothokisi ho hlakisa moelelo. Mantsewe a hanyetsanang, a latolanang, a sebediswa ho nehelana ka kutlwisiso e phethahetseng. Sheba melathothokiso ya 26-27 (merero e metle... di tletse bobo). Mantsewe ana a a latolana. Ntsane o totobaletsa babadi hore matshwele ana a Hyde Park, ha a pelonngwe. A fapane ho tu! Ho melathothokiso ya 30-31 (mona - mane), ho a hlaka hore batho ba moo ba ka dihoqhswana, ho ikarotswe. Le dibui tsa teng ke tse buang ka ntho tse sa tshwaneng. Mehlala e meng e fumanwa ho wa 62 (theosa - nyolosa) le ho ya 21-22 (bosiu le motsheare).

Hape sethothokisi se ka boela sa tlisa kगतello/sefutho ka hara thothokiso ka ho sebedisa kgonyetso. Ho honyetswa karolo e itseng ya lentswe (hangata sehlongwapele), e a tlohella/siuwa. Lentswe le jwalo le ba le kगतello e sa tlwaelehang. Leha le qapodiswa ho ba le kगतello e itseng. Sheba molathothokiso wa 20 (ketekete < diketekete), wa 32 (hlotshwana < sehlotshwana), wa 37 (kgotla < lekgotla) le wa 48 (koloni < dikoloni) jj. Ela hloko hore moo ho siilweng lentswe kaofela, re se re bua ka tlohelo, e seng kgonyetso..

Mabitsomamarane/mabitsohokwa

Sethothokisi se ntse se sebedisa mabitsomamarane ho toboketsa le ho hlakisa taba. Molathothokisong wa 8 (sobaleholo > lesoba+-holo). Sobaleholo e na le sefutho se matla se sa tlwaelehang. Tlohelo e sebedisitsweng lentsweng leo, le yona e eketsa sefutho seo. Ntle le kगतello, lentswe lena le hlakisetse mmadi hantle hore seo

buuwang ka sona, ha se lesobana empa e hlile ke lesobahadi. Ho jwang ka (mekgopikgopi) ho wa 28 le (masakokometse le matabolaletswalo) ho wa 45?

Hape sethokhosi se ka boela sa tlisa kgatello/sefutho ka hara thothokiso ka ho sebedisa kgonyetso. Ho honyetswa karolo e itseng ya lentswe (hangata sehlongwapele). Lentswe le jwalo le ba le kgatello e sa tlwaelehang. Leha le qapodiswa ho ba le kgatello e itseng. Sheba molathothokiso wa 20 (ketekete < diketekete), wa 32 (hlotshwana < sehlotshwana), wa 37 (kgotla < lekgotla) le wa 48 (koloni < dikoloni) jj. Ela hloko hore moo ho **siilweng lentswe kaofela**, re se re bua ka **tlohelo**, e seng **kgonyetso**.

Sejura/kgefutsohare

Sethothokisi se ka boela sa bontsha bonono le bokgabo ka ho sebedisa sejura/kgefutsohare. Bona ke bokgabo ba ho katla kapa hona ho fokotsa morethetho thothokisong. Ntle le ho fokotsa lebelo ka hara thothokiso, kgefutsohare e ka bontsha ho tshwana ha moelelo mantsweng a e teetseng hare. Molathothokiso wa 47 o re: "Toka e ile kae, mohau o ile kae?" Moelelo wa se tlang pele ho kgefutsohare, ke hore 'ha ho na toka'. Le se tlang ka mora yona se ntse se bolela yona ntho eo; k.h.r. e lekalekanya moelelo. Ha mohau o le siyo, na toka e ba teng? Sheba le ho wa 53 "O bua moroko, o bua mapae". Moroko le mapae di bolela ntho e le nngwe e leng ho pota. Boela o tadime le wa 73 jj.

Molamotjetje/pholletso/enjambamente

Molathothokisong wa 1 ha ho na letshwao la ho bala qetellong. Sena ke sona se bitswa molamotjetje. Ka wona sethothokisi se bontsha hore melathothokiso e mmedi eo (1 le 2), e tlamahane. Ka mantswa a mang, mohopolo o molathothokisong wa 1, o ntse o tswela pele ho ya fella ho wa 2. Taba e buuwang moo e nngwe.

Lebotsi

Le leng la matshwao a bohlokwa thothokisong ke lebotsi (?). Re le bitsa jwalo mona dithothokisong. Ka lona sethothokisi se ka bontsha dintho tse mmalwa. Se ka bontsha pelaelo, sa bontsha ho se kgotsofale, sa bontsha ho makala le hona ho hlollwa. Esita le yona phoqa e ka bontshwa ka lona. Re a tseba hore ka lebotsi, sethothokisi se ipotsa potso eo se tsebang karabo ya yona hantle. Se mpa se iphotlaila feela. Shebang molathothokiso wa 69. Moo sethothokisi se maketse hore ebe jwale phala ke ya eng hara bosiu. Se a imakatsa, se etsa eka se e tlwaetse e letswa motsheare feela menateng. Ho wa 72 ha se a makala feela e bile se hlolletswe. Se hlolletswe ke ho utlwa boko sa mosadi mafifing ao. Mohlomong ka tlwaelo ya sona, se tseba basadi ba sa diile hara mafifi. Ena taba e a se hlolla. Ha re ya ho wa 94 re ka re jwale o a phoqa. Re ka re o a phoqa hobane ho tloha molathothokisong wa 84, ho hlakile hore kgomohadi tsena, di tlile ka morero mafifing ao moo Hyde Park. Jwale, ngwanana eo o lilelang hobane o tlile moo hara bosiu jwalo, tsa teng a di tseba. O lilelang athe o ratile? Molathothokisong o latelang o a ikaraba, folere, e kgaolwa ke botsotsi.

Ntsane re mmona a bile a sebedisa le yona tomatso/phoqa thothokisong ena. Tomatsong ho sebediswa mantswa ao ekang a matle, a a rorisa kapa ona a

tshedisang athe sepheo ke se seng se sele. Sepheo ke ho phoqa. Melathothokisong ya 64-65 o re ngwana wa lejakane (mokreste) a potele hore a se ke a bona dintho tse mpe. E ka re o eletsa ka qenehelo ngwanenwa wa lejaka. Athe kae? Ha ho keletso le qenehelo mono. O mo phoqa a tiile! Majakane ke batho ba tumelo. Na ba fumaneha mesebetsing eo e nyonyehang ya mafifing? Yona melathothokiso ena e re Hyde Park bosiu, e tumme ka dihlong (manyala). Ngwana eo wa lejakane, o batla eng moo bosiu? Tulong e mpe tjee? Ha ho keletso ya letho mona!

Ka hara dithothokiso re boela re fumana sethohokisi se bopela madi setshwantsho sa se itseng kelellong ya hae. Sena ke setshwantsho sa dintho tseo se buang ka sona. Sethohokisi se etsa hore mmadi a bone setshwantsho seo ka leihlo la moya. Bokgabong bona sethohokisi se ka atleha ka tshebediso ya mekgabisopuo. Molathothokisong wa 10 ho sebedisitswe **mothofatso**. Ho thwe Hyde Park le paleisi ya Buckingham di ahisane, ke baahisane. Kelellong ya mmadi ho tla setshwantsho sa lelapa (ntlo) leo a ahisaneng le lona. Kelellong ya hae o bona katamelano eo. Mmadi o a hlakelwa hore baka tsena tse pedi, ha di a arohana haholo. Ho wa 19 ho sebedisitswe **papiso**. Motho ha a dutse jwalo ka morena, ke ha a dutse jwang? Modulo oo o bonwa ka leihlo la moya. Sheba hape le ho wa 89 jj.

Ntle le mekgabisopuo, sethohokisi se ka boela sa sebedisa bokgoni le boqhetseke ba sona, ho hlalosa se itseng ka tsela e tla etsa eka mmadi o se a se bona, a se utlwa, a se ama kapa a utlwa eka o se a ntse a se latswa, a se ja. Bokgoni bona bo bitswa **karaburetso**. Karaburetso e arolwa ho ya kamoo re qetang ho hlalosa. Ho na le ya pono, ya kutlo, ya kamo (ho thetsa) le ya tatso. Shebang melathothokisong ya 68-71. Mono ho na le mefuta e mmedi ya karaburetso, ya pono le ya kutlo. E se eka mmadi o se a ntse a utlwa phala e llang hara bosiu.

Hangata ha o e utlwa e lla hara lefifi, ho a be ho etsahala jwang? O a tshoha kapa o a makala? Hobaneng? Hape e se eka o bona polesa le ngwanyamisang motho hara mafifi. Boelang le shebe le melathothokiso ya 84-87, 88-91 le 92-95. Le mona Ntsane o sebedisitse karaburetso, e seng ngwanabo yona!

Basotho beso, ha e ke e boye kaofela. Ha re diheleng dikgala ka ntlha ya bohlokwahlokwa thothokisong ena. Ntsane o thehile thothokiso ena ya Hyde Park hodima **kganyetsano/tatolano**. Ha re lekoleng kamoo thothokiso ena e bopilweng kateng. Ditemanathothokiso tse 15 tse qalang (1-63), di bua ka diketso tse ntle, tse etsuwang moo Hyde Park motsheare. Diketso tseo di totobatsa bokgabane, botle, mofuthu le yona tokoloho e fumanwang bakeng sena. Empa ho tloha temanathothokisong ya 16 ho ya qetellong, ho tletse dimpe, dihlong tsa manyala tse etsuwang moo bosiu mafifing. Ntsane o thulanya motsheare le bosiu ho etsa hore mmadi a utlwisise hantle seo tulo ena e leng sona. Temanathothokiso e qetellang, e kwalla ka ho hlalosa hantle manyampetla a etswang moo ka kgitla. Ntsane o re dimpe tse neng di etsuwa Sodoma le Gomora, ha se letho ha di bapiswa le tsa Hyde Park bosiu. Ha e

be o sa na le kgwao ka ntlha ya hore thothokiso ena, e thehilwe hodima kganyetsano, ikgodise ka melathothokiso ya 96-97. O sa na le puo?

Thothokisong e ka hodimo re ile ka botebo manollong/tshekatshekong. Ho ena ha re sa tla ya ka botebo hobane matshwao/makgabane a thothokiso, e ntse e le ona ao, a a tshwana.

Lekgotsi (!)

Sethothokisi se le sebedisitse melathothokisong e mmedi. Ho o bulang thothokiso le o e kwalang. Ka hara thothokiso lekgotsi le ka bontsha makalo, ho tshoha kapa matlafatso/ kगतello. Le laolwa feela ke hore le sebedisitswe jwang. Mona le sebediseditswe ho matlafatsa, ho hatella. Sethothokisi se hatella se tiile hore ke sefe se tla etsahala ebang motho a potlaka (1). Molathothokisong o qetellang, se hatella taba ya hore motho o tlameha ho kgetha. Ho le sebedisa qalong le qetellong ya thothokiso, sethothokisi se bontsha hore ha se batle hore taba ena e lebalwe.

Anastrofi

Ho anastrofi ke moo tatelano e tlwaelehileng ya mantswe molathothokisong, e fetolwang. Ho molathothokiso wa 9 ho thwe: "Lona le ja ya tonana kgomo". Ka tlwaelo e lokela ho ba "Lona le ja kgomo ya tonana". Ya tonana e se e tlisitswe pele ho kgomo. Sepheo mona ke ho tlisa kगतello/matlafatso ho ya tonana.

Ka mantswe a mang, ho tsepamiswa maikutlo hodima sena se seholo, se tla etsahalla motho ya potlakelang dintho. Boela o shebe melathothokiso ya 10 le 11.

Ka tlwaelo tatelano ya mantswe e ne tla ba:

- Ithute maele ana.
- Ke hona wa thaka, hlalefa.

Kgefutsohare/sejura

Mona re rata feela hore le shebe kamoo e sebedisitsweng kateng. Molathothokisong wa 5, e bontsha ho lekana ha moelelo mantsweng ao a mabedi e leng swabe le sulafallwe. Ho ntse ho le jwalo le ho wa 13 le 14 hobane tabakgolo mono ke ho kgetha. Ho wa 11 teng re fumana sepheo e le ho katla morethetho.

Molamotjetje/pholletso/enjambamente

Sheba melathothokiso ya 3-4, 7-9 le 10-11. Ikgopotse mesebetsi/bohlokwa ba yona thothokisong.

Lehokela/hlaahlela/phetapheto e tshekalletseng/neeletsano

Sheba melathothokisong ya 5-6. Ikgopotse mesebetsi/bohlokwa ba yona thothokisong.

Phethapheto ya mantswe/epanalepsese

Sheba melathothokiso ya 1-6. Teng ho sebediswe phetapheto/epanalepsese ya O. Ba bang phethapheto ena ba e bitsa e tsepameng, hobane lentswe leo O, le phethilweng hantle ka tlasa le ka hodimo ho lona. Hape phethapheto ena e ntse e le neeletsano hobane lentswe leo, le phethwa qalong ya molathothokiso.

Kganyetsano/tatolano

Yona re e fumana melathothokisong ya 7 le 8. E leng potlapotla le sisitheho. Lepotlapotla le bolela motho ya potlakelang dintho. Athe lesisitheho lona le bolela ya di diehelang. Le ho wa 13 re fumana podi le kgomo. Mantswe ana a bopa kganyetsano hobane thothokisong ena, haesita le ho ona maele ao thothokiso ena e thehilweng hodima ona, e leng Lepotlapotla le ja podi lesisitheho le ja kgomo, podi e

emetse bobbe, tse bosula athe kgomo e emetse botle, tse thabisang. Ka hoo he, kganyetsano e teng mona. Ikgopotse mesebetsi/bohlokwa ba yona thothokisong.

Tlohelo

Sheba melathothokiso ya 7 le 8, potlapotla le sisitheho. Ikgopotse mesebetsi/bohlokwa ba yona thothokisong.

Karaburetso

Melathothokisong ya 1-6 ho na le karaburetso ya pono. Mmadi e se eka o bona hantle motho ya weleng lepoqong (koma le hlabathe).

A tsoha mono fatshe a kgomohile (phumuha) melomo le phatla. A ema a swabile, a sulafalletswe hobane mohlomong ba bang ba mo tsheha. Ke eo taba! Jwale di sallane le wena!

2 Pale Selelekela

Le paleng ho ntse ho botswa mefuta e mmedi ya dipotso, e leng dipotso tse kgutshwane kapa tse telele (tse moqoqo). Baithuti ba araba ba ikamahantse le pale eo ba e kgethileng ho tse tharo tse kgethetsweng ho balwa Kereiting ya 12. Matshwao a Karolo ena ke 25.

Ho na le mareo (dibetsa) a sebediswang ha ho manollwa le ho sekaseka mefuta e fapaneng ya dingolo/dingolwa. Mareo a mang a tla tshwana kapa a be teng manolong ya mefuta yohle ya dingolwa, ha a mang a tla sebeta feela le dingolwa tse itseng. Dingolwa tseo re shebaneng le tsona mona ke pale, palekgutshwe, tshwantshiso le dithothokiso. Mefuta ya dikapuo yona e ka hlahella le ho sebediswa mefuteng eo ya dingolwa kaofela.

Dibetsa tsa manollo tse sebediswang paleng le paleng e kgutshwanyane (palekgutshwe) di a tshwana. Phapano feela ke hore ho palekgutshwe, diketsahalo di etsahala ka nako e kgutshwane. Ho boetse ho a hlaka hore ho pale le palekgutshwe re bua ka baphetwa, athe ho tshwantshiso (terama) teng re bua ka dibapadi. Tshwantshisong hape re bona "puisano" e le thekeniki ya bohlokwahadi kaha e le ka yona re kgonang ho tseba maikutlo a dibapadi ka taba e itseng. Sena, ke sona se bileng se butswelang kgohlano tshwantshisong.

Matshwao a moralo le mareo a akaretsang Moralo

O ka hlaoswa e le thapo ya diketsahalo tse tsamayang di eba le methinya, di sa tsamaye di otlohile feela. Motsamaong oo wa tsona, di tsamaya di phahamisa le ho theola maikutlo a mmadi ka tsela tse fapaneng. Ho hlakile hore methinya e tla ba mengata paleng ho feta palekgutsweng, kaha baphetwa ba le mmalwa feela palekgutshweng.

Moralo o bopilwe ka dikarolo tsena tse latelang:

- Tlhahiso/Tlhekelo/Qalo
- Kgolo/ntshetsopele
- Tharahano/marangrang
- Sehlohlolo
- Mothipoloho/Ho fokotseha ha diketsahalo

- Phethelo kapa Qetello

Tlhahiso/Tlhekelo/Qalo

Paleng re sheba hore na mongodi o hlahisa ditaba tsa hae jwang. Na o di hlahisa ka tlhaloso e itseng le hona seratswaneng sa pele kapa tjhe? Na o wela tabeng di sa tloha feela ho ikamahanya le sehlooho sa pale ya hae? Na ho na le ditshupiso tse bontshang hore mongodi o tlo bua ka eng? Ke mona moo mongodi a hlahisang tse latelang:

- Baphetwa le kamano ya bona.
- Tikoloho, e leng sebaka moo diketsahalo tsa pale di etsahallang teng. Tikoloho e re senolela semelo sa baphetwa, le kamoo e amanang le bona kateng. Ho na le mefuta e fapafapaneng ya ditikoloho; e ka ba tsa metseng ya ditropong, mahaeng kapa ditikoloho tsa semoya jj. Ho na le ditshupo tse tla bontsha hore na tikoloho ke ya mofuta ofe. Tikoloho e tsamaya e matahane le nako eo diketsahalo tsa pale di etsahalang ka yona. E ka ba nako ya sekwalekwale kapa ya bohloholo kapa ya sekgalekgale.
- Sesosa sa kgohlano kapa tholwana ya morusu. Sena ke sona se tlisang pherekano paleng hara maemo a ditaba sethathong a ne a ntse a le matle.

Kgolo/ntshetsopele

Karolong ena ho hodiswa se bonahalang e le sesosa sa twantshano ka hara pale. Tlhasenyana ena e bonahalang e hlile e kubekubella, e a butswelwa. E butswelwa jwalo ka diketsahalo tse hodisang pale hore sesosa sa kgohlano se totobale, ho bonahale ho re ntwale ehlile e teng, mme e qadile e tswela pele.

Tharahano/marangrang

Boholo ba ditaba paleng kapa palekgutshweng bo karolong ena. Diketsahalo tsa pale, tse ntshetswang pele ke baphetwa ka diketso tsa bona, dipuo moo puisano e hlahang, maikutlo a bona le boitshwaro, tsohle tsena di hlahella karolong ena. Ke mona moo re bonang kgohlano e kekela, e tiya ebile e loella hantle. Mona jwale re ka re mathata a hlwa manolo hodimo. Mophetwa wa sehlooho kapa molwantshuwa jwale o tebetebeng kapa makaqabetsing ao yena ka sebele a inkentseng ho ona kapa ao a kentsweng ho ona ke baphetwa ba bang ba tlatsetso.

Sehlohlolo

Se fihlellwa hanyane ka hanyane. Mona mathata a a bokellana; ho kgitlwa selei; ho kgaoha moo ho kgwehlang. Ke moo re bonang boning ho eba le lehlakore le hlohang kapa le hlohwang; dintho di a loka kapa di senyehela ruri. Ke bophahamong ba ditaba. Se tla latela e tla ba mothipoloho, ho a theohela, ha ho sa na moepa o tla hlowa hobane kgohlano kapa twantshano e fedile.

Mothipoloho/Ho fokotseha ha ditaba

Re theohela fatshe, mme diketsahalo di a bontsha hore na moya o fokela kae. Maikutlo a neng a phahame jwale a theohile hoba tlhoko e fihletswe. Tsitsipano eo re neng re ntse re le ho yona jwale e a nyehla, e fokotseha matla.

Phethelo/Qetello

Mona re fihlile pheletsong kapa qetellong ya ditaba. Ho elwe hloko hore ha se ka mehla qaka kapa bothata bo rarollwang. Ke ka hona lereo la phethelo kapa qetello le sebediswang.

Kgohlano

Ena ke thulano mahareng a baphetwa kapa dihlopha tse pedi paleng. Moo ho nang le kgohlano, mophetwa wa sehlooho o tlameha ho ba teng; re bona a hlola kapa a hlolwa. Kgohlano re bona baphetwa ba nkelana melamu, ba lwana ya kgumamela. Ena ke kgohlano ya ka ntle moo hape re yeng re bone baphetwa ba sa dumellane ka mehopolole le maikutlo. Ho ye ho be teng kgohlano ya ka hare moo maikutlo a mophetwa a lwantshanang, a dubakaneng. Ke mona moo ho yeng ho thwe mophetwa o na le pelo tse pedi; e nngwe e re a etse hona, ha e nngwe yona e re a etse hwane.

Kgohlano ke mokokotlo wa pale hoba e itshetlehile ka yona. E hola jwalo le yona ho ya fihla sehlohlolong, e leng moo e fellang teng. Ha kgohlano e le siyo, pale ha e be monate. Re ka hla ra re pale ha e yo hoba ke yona e e jereng.

Baphetwa

Bana ke batho ba boiqapelo bao mongodi a ba sebedisang ho fetisa molaetsa wa hae. Hopola hore baphetwa le mabitso a bona ke boiqapelo ba mongodi; ha a amane hohang le batho ba itseng ba phelang. Ka nako e nngwe mongodi o qapa mabitso a tla pepesa le ho hlahisa dimelo tsa baphetwa ba hae. Hangata ho ye ho be le mefuta e mmedi ya baphetwa pading, e leng mophetwa ya tjitja le mophetwa ya sepapetlwa kapa ya ka mmoho kapa ya folete. Mophetwa ya tjitja re ka re ke motho wa nama le madi; re ka re mophetwa ya tjena e ka ba motho ya teng maphelong a rona; ke mophetwa ya angwang ke maemo a ditaba, mme a fetohle ho ikamahanya le maemo ao a iphumanang a le ho ona. Re ka re ke mophetwa ya phelang.

Mophetwa ya ka mmoho re ka re ke moshanyana wa letsopa; mongodi o etsa ntho eo a e ratang ka yena; re mo tseba ka lehlakore le le leng ho tloha moo buka e qalang ho fihlela qetellong ya buka. Ha a angwe ke maemo a ditaba le tikoloho eo a phelang ho yona. Paleng ho boetse ho na le mophetwa wa sehlooho, ke ho re eo bohola ba pale bo itshetlehileng ho yena le baphetwa ba tlatsetso, ke ho re ba tla thusa hore mophetwa wa sehlooho a fihlelle sepheo sa hae kapa a hlolehe. Sena se tla tlisa dikamano mahareng a mophetwa wa sehlooho le baphetwa ba tlatsetso. Ditaba di tla rarahlwa paleng ka baka la dikamano tsena mahareng a baphetwa.

Mookotaba

Mookotaba kapa tabataba ya pale ke efe? Keng seo mongodi a re bolellang sona? Ha re qeta ho bala pale ya mongodi, re tla be re re thuto ya hae ke efe ho rona. Hopola hore dikarabo di ka ba ngata, ho itshetlehile feela hore na mobadi yena o di bona le ho tshetleha maikutlo a hae jwang. Ka mantswe a mang, mookotaba ke molaetsa wa sehlooho wa mongodi oo a batlang ho o fetisetsa ho rona jwaloka babadi ba hae. Ke sepheo le morero oo sengolwa se o reretsweng.

Poloto

Pale e bopilwe ka diketsahalo tse etsahalang dibakeng/ditikolohong tse itseng, mme di phethahatswa ke batho ba mongodi ba boiqapelo ba bitswang ka hore ke baphetwa. Diketsahalo tsena di tlameha ho hlahisa sesosa le sephetho, k.h.r. ke eng se etsang hore ho itseng ho etsahale, keng se fetolang mophetwa hore a iphumane a se a nka lehlakore le itseng tjhebong ya hae ya bophelo. Mosotho o ye a re: Ha ho mosi o kubellang ho se na mollo". Ka hona he, poloto ke ka moo diketsahalo di hlophisitsweng ka teng le ho hlahiswa ho tlisa sesosa le sephetho.

Setaele sa mongodi

Re se bona ka tshebediso ya puo ya mongodi, mme sena se ka hlahiswa ka ditsela tse fapaneng. Mongodi e mong a ka kgetha ho sebedisa puo e otlohileng feela e tobang, empa e fetisa moelelo o hlakileng ho babadi ba hae. E mong puo ya hae e ka imetswa ka puo e tletseng mekgabisopuo e fapaneng e kenyeletsang dikapuo ho bopa ditshwantsho (karaburetso) tse fang babadi mohopolo o hlakileng. A ka boela a etsa kgetho ya mantswe ka tsela e ikgethang ho tlisa tebelo e itseng ekasitana le yona tiehiso. Ka nako e nngwe mongodi ka sebele e ka ba mopheti ya hohle; ya tsebang tsohle tse tla etswa, ho nahanwa le ho buuwa ke baphetwa ba hae.

Tshwantshiso/terama

Le tshwantshisong kapa terameng ho ntse ho botswa mefuta e mmedi ya dipotso, e leng dipotso tsa mofuta wa moqoqo le dipotso tse kgutshwane. Le mona baithuti ba araba ba ikamahantse le tshwantshiso/terama eo ba e kgethileng. Moralo wa tshwantshiso ha o a fapana le wa pale, mme dintlha tse o bopang ke tsena tse latelang:

- Tlhahiso/tlhekelo/qalo
- Kgolo/ntshetsopele
- Tharahano/marangrang
- Sehlohlo
- Mothipoloho/ho fokotseha ha diketsahalo
- Tharollo/phethelo kapa qetello

Ela hloko: Tsela e sebediswang ho manolla pale, ha e a fapana le ya ho manolla tshwantshiso. Ithuse he ho manolla tshwantshiso eo le e kgethetsweng ho latela kamoo o bontshitsweng ka teng paleng.

KGAOLO YA 3

1. Pampiri ya boraro – Boiqapelo

1 Meqoqo

Selelekela

Meqoqo ke tse ding tsa ditema tseo ho tsona, moithuti a lokelang ho ipabola ka boiqapelo ba hae. Bokgoni ba ho ngola meqoqo bo lokela ho tjhoriswa ka mehla. Moqoqo o ngotsweng ka mehopollo e momahaneng, le dintlha tse ikentseng ketane e monate, e kgolwehang, o tla fa moithuti matshwao a matle haholo.

Dintlha tsa bohlokwa ha ho ngolwa meqoqo

Bolelele ba meqoqo e be bo loketseng (mantswe a 350-400). Moithuti o tlameha ho itlwaetsa ho ngola meqoqo wa bolelele bona.

Mmapa wa monahano kapa moralo

Ona ke mohato wa pele o tlamehang ho ralwa/etswa. Ho ona ho totobatswa dintlha tseo meqoqo o tla itshetleha ka tsona. Tatelano ya kamoo dintlha di tla qoqwa ka yona, e lokela hore e bontshwe hona mona. E.H. Ha ho tshwauwa meqoqo, batshwai ba a sheba hore e be ho na le nyalano pakeng tsa mmapa wa monahano, le meqoqo ka bowona na.

Diratswana

Meqoqo o lokela ho ba le diratswana tse momahaneng. Seratswana ka seng se jare mohopollo o le mong feela. Diratswana tsohle di lokela ho iketsa thatswana e thatolohang ha monate. Hangata diratswana di laolwa ke dintlha tse mmapeng wa monahano kapa moralong.

Sebopeho

Ho a tsebahala hore meqoqo o lokela ho ba le selelekela, mmele le qetelo.

Tshebediso ya puo le matshwao a ho bala

Puo eo ho ngolwang meqoqo ka yona, e lokela ho ba e nonneng, e hlakileng le e hohelang mmadi. Sena se ka fihlellwa ka tshebediso ya maele, maelana/dikapole le mekgabiso ya puo. Feela tsohle e be tse nepahetseng, tse bileng di kgohlelang hantle meqoqong. Dipolelo e be tse utlwalang hantle, tse seng telele haholo. Matshwao a ho bala le ona, a sebediswe ka nepo moo a loketseng teng.

Tekolobotjha

Moithuti ha a qeta ho ngola meqoqo, o tlameha ho boela a bala seo a se ngotseng. A lokise diphoso mme a be a ntlafatse moo a bonang ho lokela. Moithuti o tlameha ho etsa tekolobotjha hara selemo le tlhahlobong ya makgaolakgang.

Keletso

Baithuti ba lokela ho rutwa ka ruburiki eo ho tshwauwang meqoqo ka yona. Ebang ho kgonahala, baithuti ba e fuwe e le hore ba e tlwaele le ho e tseba. Ruburiki ena e tla ba fa setshwantsho se setle, sa se lebelletsweng ho bonwa, ha ho tshwauwa meqoqo ya bona.

Mefuta ya meqoqo

Baithuti ba lokela ho ithuta le ho utlwisisa hantle mefuta e fapaneng ya meqoqo. Mofuta ka mong wa meqoqo, o ikgetha ka matshwao a itseng. Ka mantswe a mang, o tsebahala ka se itseng. Ha moithuti a fuwe sehlooho sa meqoqo, o lokela ho nahana hore sehlooho seo, ke sa mofuta ofe wa meqoqo. Ha a se a nahanne hantle, ke hona a ka kgonang ho ngola meqoqo o loketseng.

Hangata dihlooho tsa meqoqo di atisa ho ba le ditshwantsho. Ditshwantsho tseo, di thusa moithuti ho ipopela setshwantsho sa seo a tla ngola ka sona. Di ka boela tsa thusa kelello ya hae ho bokelletsa ka pejana, seo a lakatsang ho ngola ka sona.

Baithuti ba bangata ba ngola feela ba sa tsotelle hore sehlooho seo ba ngolang ka sona, ke sa mofuta ofe wa meqoqo. Ka tsela e jwalo, ba lahlehelwe ke matshwao a mangata.

Moqoqo wa phetelo

Mofuteng ona wa meqoqo, moithuti o pheta pale kapa diketsahalo tse itseng, tse etsahetseng. Pale e qoqwang mofuteng ona, e lokela ho ba diketsahalo tse momahaneng hantle jwalo ka difaha, tse folletsweng kgweleng. Ka bowona, mofuta ona o bolela hore o tla ngolwa o le lekgatheng le fetileng.

Mohlala

E bile dilemo motseng wa heno baahi ba phela ka matswalo. Mashodu a ne a iketsetsa boithatelo matlong a batho. Diaparo di ne di se di sa anehwe, ho se motho ya di lebitseng. Athe bosiu teng ha re sa bua. Ka mora hore motse wa lona o ahelwe seteishene sa sepolesa, ntho di ile tsa fetoha. Baahi ba ile ba sebetsa mmoho le sepolesa ho hlaola mofoka ona.

Ngola meqoqo oo ho wona o phetang kamoo tshebedisano eno, e ileng ya atleha kateng. Sehlooho sa meqoqo wa hao e be, Ntjapedi ha e hlolwe ke sebata.

Moqoqo o hlalolang

Moqoqong ona moithuti o hlalosa ketsahalo e itseng. O lokela ho e hlalosa ka tsela e tla etsa hore mmadi, a be le setshwantsho se setle sa ketsahalo eo, ka kelellong ya hae (karaburetso). Mofuteng ona, moithuti o tlameha ho ba le bokgoni ba ho sebedisa mahlalosi, makgethi, marui jj ka nepo.

Mohlala

O bile lehlohonolo ho ba teng, moketeng wa tlhomamiso ya moporesidente Zuma. Leno e bile lehlohonolo leo le kajeno, o ntseng o sa le utlwisise. Ha o a ka wa utlwa ka bobare. O bile teng mmidimiding oo ka seqo. O bone dintho, wa bona bahale le dikgalala tseo o neng o sa nahane hore o ka di bona bophelong ba hao. Ngola meqoqo oo ho wona o qoqang ka semetletsahadi seo sa mokete. Sehlooho sa meqoqo e be, Matsatsi ohle nka a lebala empa e seng leo la mohlolo.

Moqoqo wa kgang/ngangisano

Mona teng moithuti o ngola a nka lehlakore le itseng la ditaba. Sepheo sa hae se sehlo, ke ho ntshetsa pele mohopolo kapa ntlhakemo ya hae. O nehelana ka mabaka a tshhetsang ntlhakemo eo ya hae. O leka ka ditsela tsohle ho ngoka mmadi hore a dumellane le lehlakore la hae.

E bile ketsahalo e etsang histori naheng ena, ho bona dingaka di kena mehwantong ya boipelaetso. Di ipelaetsa kgahlano le meputso e sa di thabiseng, mmoho le maemo a tshebetso ao di reng a mabe. Ngola moqoqo oo ka wona o hlahisang maikutlo a hao malebana le taba ena. Sehlooho sa moqoqo e be, Nna ke dumellana/ha ke dumellane le hore dingaka di kene matsholong a boipelaetso.

Moqoqo o sa tshehetseng lehlakore

Mona moithuti ha a tshehetse lehlakore le itseng la taba. O tshehetsa mahlakore ka bobedi. Re ka re o tliša tekatekano sekaleng. Boholo ba mosebetsi wa hae, ke ho nehelana ka mabaka a tshehetsang, le a hanyetsang mahlakore ao a le mabedi. Qetellong ya moqoqo moithuti o lokela ho hlahisa lehlakore la hae; le teng a se ye lolololo.

Mohlala

Boholo ba batho ba metse ya mahaeng le ba dinaha tse mabapi le Aforika Borwa ba ye ba iphumane ba tsholohela metseng ya ditoropo moo ha nang le merafo ya kgauta ho batla mosebetsi. Ka ena nako, ba siile malapa a bona hole ka nako e tlohang menwana ya matsoho a mabedi. Tjhelete ena e batlwa mpeng ya lefatshe moo maphelo a batho bana a leng tlokotsing teng. Sena ba se etsa ba rata leha ba sa rate hoba bophelo ke tjhelete, mme bo lokela ho tswela pele. Ngola moqoqo moo o tlo sheba mahlakore a mabedi a taba e hlalositse mona, ebe qetellong o fana ke ntlhakemo ya hao. Sehlooho sa moqoqo: **Tshebetso ya merafong.**

2. Ditemana tsa kgokahano tse telele

Selelekela

Ditema tsa kgokahano ke tsa bohlokwa haholo maemong a phedisano. Ditema tsa kgokahano di ngollwa maemo le mabaka a mangata a fapaneng. Nakong e fetileng ho ne ho sebediswa mangolo bakeng sa ho fetisa molaetsa. Ha mehla e ntse e fetoha mme le thekenoloji e ntse e ntlafala, ha ba le mekgwa e mengata ya ho tsamaisa melaetsa.

Tsona ke tsena tse latelang:

- Mangolo a hlophisitsweng le a sa hlophiswang a yang ho boraditaba,
- A ho etsa kopo ya mosebetsi, A kopo ya thuso e itseng, A ho tletleba, A bontshang kutlwelobohloko, A memo, A diteboho, A dithoholetso, A kgwebo Mangolo a setswalle,
- Diatekele le dikholomo tsa dimakasine
- Memorandamo,
- Metsotso le mananetsamaiso (tsena di botswa di kopantswe mmoho),
- Diatekele le dikholomo tsa dikoranta
- Tsa bophelo ba mofu
- Raporoto (tse hlophisitsweng le tse sa hlophiswang)
- Tsa boikgopotso,
- Puo e hlophisitsweng le e sa hlophiswang
- Tokomane ya Boitsebiso le diphihlello
- (CV), Tsa ditlhophiso,

- Diboroutjhara,
Dipotso tse botswang ba bang,
Dipuisano.

Ela hloko: Ho latela tsela e ntjha ya thuto, ya 'Setatamente sa Leano la Kharikhulamo ya Naha le Tekanyetso', ka bokgutshwanyane CAPS, ho lebelletswe hore baithuti ba rutwe ditema tsa kgokahano tse telele feela, mme tlhahlobong moithuti o lebelletswe ho ngola le ho hlahisa ditema tse pedi.

Lekola mehlala e latelang ya mofuta ona wa ditema: Tekolokakaretso

Lebitso la buka: Kabelwamanong.

Mongodi wa buka: KPD Maphalla.

Mongodi wa tekolokakaretso: Motshedi Ramponeng.

Ena ke e nngwe ya dipale tse ngolletsweng batjha, ho ba kgothalletsa hore ba kgabe ka botjha ba bona, ba be le boikemelo bophelong ba se kgeloswe ha bobebe ntlhakemong tsa bona. Pale ena, e itshetlehile hodima mophetwa wa yona wa sehlooho, Tsheole ya ileng a lwana ya kgumamela hore naha yabo e se wele matsohong a dira.

Mongodi o re phetela pale ena ka molomo wa yena mophetwa enwa, e leng bonono bo ikgethileng dingolweng. Bahlankana bana ba ne ba tswa ho bona dikgarebe tsa bona. Ba ile ba hlaselwa ke Mpendolo ya neng a batla hore ba nehelane ka metjha ya ho kena Tsekanatsatsi ho e hlasela le ho ikgapela yona. Metswalle ya hae e mmedi e ile ya bolawa.

Mongodi o bontsha bohlohlwa bongoding ho ya ka moo a sebedisang Tsheole ka teng ho lwanela naha ya habo. Ha a hlalosa botshopodi ba tulo eo bahlankana ba neng ba kwalletswe ho yona, leihlo la moya le o bontsha yona, feela Tsheole a phonyoha.

Mongodi o hlalosa letooto la diketsahalo tse bohloko tseo a ileng a phela hara tsona naheng eo ya badireng ha a ntse a batla lesobana la ho pholoha; ho thwe o ne iphetola mabitso, a apara diaparo tsa basadi, a iphetola mokopakopa, ngwana sekolo, manejara wa banka, le tse ding tse ngata ka sepheo sa ho sireletsa naha ya habo.

Qetellong a phonyoha. Re bona a fihla a rala meralo ho thusa naha ya habo ho hlasela Kgaphadiolo mme ba e hapa.

Pale ena e bohlokwa hoba e ruta batjha ho rata le ho boulella naha ya habo bona. E ba ruta le hore ba se nyahamiswe ke mathata a ka ba hlhelang bophelong; ba be le

mamello hoba qetellong ba tla atleha. E boetse e bontsha le ho ruta hore bobele ha bo lefe, hape moputso wa sona sebe, ke lefu.

Boela o lekole mohlala o mong hape wa mofuta ona wa tema: **Lengolo la setswalle**

1465 Mompoti Street
Bochabela Location
Bloemfontein
9323
12 Loetse 2011

Hela motswalle

Motswalle lemong sena ke bala kereiti ya leshome le motso o le mong. Thabo ya ka ke e kgapatsehang ekare ke se ke bala kereiti ya qetelo.

Mmanyee, ha se ka mosebetsi leha ke thabile tjena! ke a thola. Matitjhere a sehlahlo a fapanyetsana ho fana ka thuto e se papadi. A ke re ba ditlhodisanong le dikolo tse ding. Jwale, ba tshwarisa rona bothata ka ho re fa mosebetsi o mongata ka nako e le nngwe. Hei! melomong ya bohle ho buuwa ka sephetho feela. E leng tsee tsa mahlale, e mong le e mong o kenya letsoho hoba ke tsa ditsebi.

Sekolo hang ha se tswa, re mathela mabaleng a dipapadi. Re a ikwetlisa, mme matitjhere a ikakgetse ka setotswana ho kwetlisa letlobo lena le letjha. Mmawena, ha o tshaba o tshabe matitjhere! A ke re ba tseba dintho tsee, ba rutuwe dithupellong. Ba tseba hantle hore kelello e hloka phomolo. Ba re kgothalletsa ho ba le seabo dipapading. Ka lebaka leo mosebetsi ha o re imele, re thabela ho ya sekolong kamehla hobane le bona ke karolo ya rona. Matjhere ana a itelletse rona hoba re tshwere dikgau tsa bompodu lemong sena.

Gauteng moo o ntse o ya jwang?

Dumedisa bohle.

Limpho

Ela hloko:

- Jwalo feela ka moqoqong, ditema tsa kgokahano di lokela ho ba le moralo kapa lenane la dintlha tse tla latelwa ha tema e ngolwa
- Baithuti ba lebelletswe ho etsa tse latelang:
  - Mokgwaritso
  - Ho o hlaola diphoso
  - Ho nehelana ho moithutimmoho ho mo thusa ho hlaola diphoso
  - Ho ngola sehlahiswa se phethetsweng
  - Ho se boeletsa le
  - Ho nehelana ka mosebetsi ho titjhere

Kabo ya matshwao bakeng sa tema tsena tse pedi ke (25) tema ka nngwe. kaha di pedi, e tla ba [50]

3. Mosebetsi ya tekanyetso ya semmuso

Mosebetsi ena, e kenyeletsa mosebetsi yohle e etswang ho tloha qalehong ya selemo ho isa mafelong a sona; e leng mosebetsi ya molomo, ya dingolwa, diteko le ditlhahlobo. Ela hloko ho hlokomedisa baithuti ka mosebetsi ena e fapafapaneng, ba hlalose tselela ya ho lekanyetisa le disebediswa tsa tekanyetso.

A ke re lekoleng kabo ya mosebetsi ena ka bokgutshwanyane:

KOTARA YA 1

Kotara ena e na le mosebetsi e latelang e lokelang hore e be e phethetswe mafelong a yona:

1. Mosebetsi wa molomo
2. Moqoqo (sheba mofuta o lokelang bukeng)
3. Tema ya kgokahano (sheba mofuta o lokelang bukeng)
4. Teko ya 1

KOTARA YA 2

Mosebetsi e lokelang ho etswa kotareng ena ke e latelang:

5. Mosebetsi wa molomo
6. Dingolwa
7. Tlhahlobo ya Phupjane/Phupu. (bohareng ba selemo)

KOTARA YA 3

Mona ho lokela ho etswa mosebetsi e latelang:

8. Mosebetsi wa molomo
9. Teko ya bobedi-dingolwa

KOTARA YA 4

10. Mosebetsi wa molomo
11. Tlhahlobo ya makgaolakgang

Mosebetsi ya semmuso

Dingolwa: Thothokiso

Titjhere o tla le kgethela thothokiso bukeng e kgethetsweng tlhahlobo sekolong sa heno o nto araba potso ena:

Hlalosa bonono/dihlomo/ dibetsa/ bokgabo/ makgabane a bothothokisi ao sethothokisi se a sebedisitseng thothokisong ena, mme o be o totobatse bohlokwa ba makgabane ao. Bolele ba karabo ya hao e be mantswe a pakeng tsa 200 – 250.

Puo e hlophisitsweng

Latela makgetha le ditlwaelo tsa ho nehelana ka puo e hlophisitsweng tlasa sehlooho sena se latelang: Dimela di bohlokwa haholo paballong ya tikoloho. Di thibela kgoholeho ya mobu, di re fa moya o hlwekileng le dijo. **Re ka tshirelletsa le ho boloka jwang dimela tikolohong ya rona?**

Hopola mehato yohle ya tshebetso boitokisetsong ba ho tla nehelana ka puo.

Titjhere o tla sebedisa ruburiki ya tekanyetso ya puo e hlophisitsweng ho lekola mosebetsi ona.

Teko / Dingolwa

Bala tema e latelang ka hloko o nto araba dipotso tse tla latela:

TEKOKUTLWISISO

Sharon ile a kgethwa e le mosadi e motle wa selemo Aforika Borwa empa seo ha se fetole botho ba hae. Ha a tsamaye a ikonka a ipoledisa hore ke mosadi e motle. Sharon o rata moriri o mokgutshwane, o kuta haholo setaele sa bashemane se bitswang Rihanna.

Pele a kena terameng ya Generations o ne a etsa BComm Accounts univesithing ya Vista. Eo e ne e se ntho eo a neng a batla ho e etsa bophelong ba hae. O e entse feela hobane batswadi ba hae ba ne ba ke ke ba dumela a dule hae feela a sa etse letho.

Ka selemo sa 2001 Kagiso o ne a kgethwe e le mmabotle wa Yunivesithi ya Vista mme seo o ne a se etse empa a na le kgahleho ya ho ba sebakadi. Hamorao o ile a tlohela dithuto ka lebaka la mathata a ditjhelete le hore e ne e ntse e se ntho ya hae. O ile a ingodisa ho eijente e nngwe mme matsatsing a mararo o ile a utlwela ho re ho na le pale e batlang dibakadi.

Ha ho dithuto tseo Kagiso a di fumaneng tsa ho bakala dipale. Seo a se etsang ke ho ithuta kamehla ha ba hatisa. Sebakadi sena se bolela ho re se tlameha ho sebetsa ka thata ho feta bohle hobane ha se a fumana thupello ya ho bakala dipale. Menzi Ngubane ke e mong wa batho ba nang le seabo sa bohlokwa mosebetsing wa hae wa ho ba sebakadi ka ho mo kgothatsa ka hore o kgethile ho nka karolo ya Sharon hantle.

Ha e le dikarolo tsa masunana tsona ha di re letho ho yena hobane o a tseba o mosebetsing. Ha ba sunana jwalo ba a be ba potapotilwe ke dikhemera tse dulang haholo karolong eo. Seo se makatsa Kagiso haholo ebile o bolela hore a ke ke a se tlwaela. Yena le Thabiso (Samuel) ke metswalle bophelong ba nnete ho suna motswalle ho yena ke ntho e sa tlwaelehang. Pele ba hatisa ba ye ba qoqe hore ba tla etsang karolong tseo tsa masunana. Molekane wa Kagiso ha a kgathatsehe ke seo, o a utlwisisa ebile o a tseba hore ke karolo ya Kagiso ya mosebetsi.

Sharon bophelong ha a na ngwana empa o ile a bakala karolo ya moimana. Hoo e bile ntho e makatsang ho yena. O ile a natefelwa ke ho ikgakanya jwalo ka moimana. Karolo eo e ile ya etsa hore a itlohelle hanyenyane a none a tle a tsamaisane le yona. Pabala ena e etsa ka hohle ho kgotsofatsa ba bohading ba yona paleng ya Generations. O kopanya hona le hwane ho pheha masutsa a tle a thabise ba ha Khumalo. Ao nthwana batho, athe o tla pheha mopherathethana ntho e sa jeheng. Ha ho tluwa mothamahaneng teng o ile a ba kgaola ditokoloho tsena. Kgaetsedi ya hae ya mo lwanela molamu wa hlooho ya tswaka moritelo wa hae le kgomo ya fatshe (e leng ntho e sa lokang). Ba ha Khumalo ba ile ba nahana ho re ya bona ngwetsi e a le fina lengwele. Batho bohle ba thaba ho feta tekano, ha ba ya le maidiidi, ba bang ba tjeka bosiu bo be bo se tshekge le Chief Khumalo ka sebele!

Dipotso

1. Lebitso la Sheron la nnete ke mang? (1)
2. Sheron o ne a etsa thuto efe Univesithing ya Vista? (1)
3. Na o ne a rata ho etsa thuto eo, hobaneng o realo? (2)
4. Hlalosa ho re ho tlile jwang Kagiso a iphumane e se e le Sharon. (2)
5. Ka thuto ya BComm Accounting Sheron o ne a tla sebetsa mosebetsi ofe?
(2)
6. Hlalosa:
  - 6.1 Mothamane (2)
  - 6.2 Pabala (2)
  - 6.3 Mopherathethana (2)
7. Batswadi ba futsanehileng bana ba bona ha ba atlehe bophelong. Na ke nnete kapa mafosisa? Tshehetsa karabo ya hao ka mohlala o tswang temeng. (3)
8. Na ke hantle ha batswadi ba kgethela bana ba bona dithuto kapa mesebetsi eo ba tlamehang ho e etsa? Hlalosa karabo ya hao ka botebo. (3)

[20]

Tema

1. Ke kgwedi efe moo batho ba senyang ka tjelete? (1)
2. Hobaneng monna ya ka letsohong letshehadi a thabile hakaale? (1)
3. Qaqisa phapano e pakeng tsa kgwedi ya Tshitwe le ya Pherekong.
(2)
4. Ngwana eo ya llang ke wa ntate ofe, wa Tshitwe kapa wa Pherekong? Hobaneng o realo? (3)

5. Eletsa batswadi kamoo ba ka qobang mathata a kgwedi ya Pherekong kateng. (3)

[10]

Potso

Kgutsufatso

Bala tema e latelang ka hloko o nto e kgutsufatsa ka bolelele ba mantswe a 80-90.

Batho ba tsubang ba kgathatswa ke sefuba haholo. Ba dula ba ithemola hobane kwae e hlophana le matshwafo le metjha ya moya oo ba o hemang. Ha setsubi se tswela pele ho tsuba, matshwafo a sona a a ranthana mme se tshwarwa ke lefu la matshwafo.

Batjha ba bangata ba nahana hore ho tsuba ho hantle 'cool'. Ba bang ba tsuba ho iphumanela sebaka lequlwaneng le itseng. Seo ba se etsa ba sa lemohe tsietsi eo ba kenyang maphelo a bona ho yona. Kwae e entswe ka sethethefatsi se bitswang nikothini. Sethethefatsi seo se etsa motho a dule a batla ho tsuba nako e kgolo le e nyenyane. Seo se o fetola lekgoba la kwae. Hang feela ha o se o tshwasehile ho thata ho itshwasolla.

Ho tsuba ho hlola mafu a mangata, a kang boronkhaitisi, emfasema, kankere ya mathswafo le pelo. Ha o na le boronkhaitisi o hohlola haholo hoseng ha o tsoha. Ebang o kgaotsa ho tsuba ho hohlola ho ka fela tu!

Batho ba bang ba tsubang ba ba le lefu la ho hema ka thata Emfasema. Batho ba teng ba lahlehelwa ke moya. Ha ba na bokgoni ba ho tsamaya kapele le ho sebetsa mosebetsi o boima. Tshenyeho e matshwafong a motho ya fellwang ke moya ha e alafehe. Ha o kgaotsa ho tsuba boemong bona o ka thibela ho tswelapele ha ho senyeha ha matshwafo a hao.

Lefu le leng le atelang ditsubi ke kankere ya matshwafo. Yona ke lefu le kotsi haholo le

hlolwang ke sakarete. Monyetla wa ho phela ha o na le lefu lena ke ha le ka bonwa ka nako, le a alafeha.

Ha o tsuba sakarete o ka tshwarwa le ke lefu la pelo. Ha o tshwerwe ke lefu lena mosebetsi wa pelo o ba boima ho phethahala. Ho tsuba ho kwala methapo ya madi mme ho be thata ho pompela madi pelong ka bolokolohi.

Ha o tsubela pela batho ba sa tsubeng o ama maemo a bona a bophelo habohloko. Seo se bitswa ho tsuba ho sa otlollohang. Bophelo ba batho ba phelang le ditsubi empa ba sa tsube bo kotsing e kgolo hobane ba hema moya o silafetseng. Ba ba kotsing e fetang ya setsubi ka bo sona hobane bona mosi ona ba o habola o ntse o le jwalo.

Kwae e silafatsa meno. O tla fumana meno a motho wa bo teng a le matsho e ka motho o jele leshala. Moya wa setsubi o nka hampe e ka mtotho wa teng o momme ditlhare. Diaparo le kamore ya setsubi tsona, oho kannete! o ke ke wa di emela di o kwala moya ona. Masea ona le diphuwana tsena di ka wela ke ona. Motjha nka qeto e nepahetseng, bophelo ke ba hao.

Potso

Dikarolo tsa puo le melao ya puo.

Bala tema e latelang ka hloko hobane thutapuo e lohelletswe mmoho ho yona o nto araba dipotso tse tla latela:

Bana ba holelang malapeng a maholo ba lebelletswe ho tela ntho tse ngata hore malapa a bona a tswelle pele ho phela. Ba lokela ho **behella** thoko ditabatabelo tsa bona mme ba jarisane mefokolo le batswadi kapa motswadi ha e mong a se a hlokahetse.

E mong wa bana ba jwalo ke Thabang. Ntatae o ile a hlokahala a etsa kereiti ya 11. Ditoro tsa hae tsa ho ba leqwetha di ile tsa nyopa. A tlameha ho ya batla mosebetsi ho thusa mmae ho hodisa kgaitsemi tsa hae tse pedi le baena ba hae ba bararo. Bohle ba ne ba itshetlehile ka yena. Ba ne ba shebile ho yena ho ba neha tataiso. Ao! Thabang wa batho o ne a lokela ho jara boikarabelo ba ho fepa lelapa le hore ba banyenyane ho yena ba kena sekolo. Ba ne ba hula ka thata e le kannete, empa ka tsela e itseng ba ile ba kgona ho tswella ho phela. Dinakong tseo tse boima Thabang o ile a ithuta ho etsa hore nthwana tse nyenyane di mo thuse nako e telele, dijo ho yena e ne e se feela sejana sa dijo empa e ne e le mohlodi wa matla, lerato le phihlello mme sena se ne se etsa ho re ranta e nngwe le e nngwe e se mo phonyohe feela ka matsohong.

Leha a ne a tjametswe ke ditshitiso tsena tse kana, o ile a kgetha ho tsepamisa keello ya hae dinthong tseo a leng matla haholo ho tsona mme a mamella. Ho ne ho hlile ho kgotsofatsa Thabang ho bona bana ba bo ba hatela pele ho re ba fihlelle tseo ba batlang ho ba sona bophelong. Seo se ile sa kgotsofatsa Thabang hoo qetellong a ileng a qeta kereiti ya 12 mme a ya ho ntshetsapele toro ya hae ho ba leqwetha yunivesiteng. Kajeno Thabang o na le seabo se seholo dikolong, dikhempeng tsa baithuti, mekgatlong e fapaneng motseng wa habo. O tshehetsa dihlopha tse pele tsa batho ba anngweng ke HIV /AIDS le ba nang le mathata a ka malapeng. Thabang o tseba hantle ho re mamello e tswala katleho.

Dipotso

- 3.1 Qoholla **lelahlelwa** le le leng temeng o bolele le mofuta wa lona.
- 3.2 Fetolela dipolelo tsena tse latelang **sebopehong sa potso**.
  - 3.2.1 Bana ba holelang malapeng a maholo ba lebelletswe ho tela ntho tse ngata.
  - 3.2.2 Bohle ba tshepetse ho yena.
- 3.3 Fana ka **mahlalosoongwe** a mantswe a latelang o nto a sebedisa dipolelong.
  - 3.3.1 Leqwetha.
  - 3.3.2 Behella.
  - 3.3.3 Tjametswe.
- 3.4 Fetolela lentswe le ntshofaditsweng **tatolong**.
  - 3.4.1 Ditoro tsa hae di ile tsa **nyopa**.
  - 3.4.2 Ntatae o ile a hlokahala a sa le **monyenyane**.
- 3.5 Fana ka **lentswe le leng bakeng sa a mangata** mantsweng a ntshofaditsweng.
  - 3.5.1 Thabang o hodisa **bana ba bo ba banana**.
  - 3.5.2 Mmathabang ke **mosadi ya hlokahalletsweng ke monna**.
  - 3.5.3 **Bana ba bo Thabang ba bashemane ba ba nyenyane ho yena**.
- 3.6 Lentswe lena **dikhempeng** ke leadingwa a ko le ngole lereo le nepahetse la Sesotho.
- 3.7 Lokisa seratswana sena ka ho sebedisa **matshwao a puo a nepahetseng** ho sona:

Ngwana ya hlahlamang Thabang ke thabiso mmae o morata haholo. O rata skoolo haholo e bi le o batla ho ethutela bongaka. Ka nnete ke taba e thabisang hobona bana ba ra thuto!

- 3.8 Hlalosa se bolelwang ke **maele le maelana** ana:
  - 3.8.1 Mamello e tswala katleho.

3.8.2 Ho jarisana mefokolo.

3.8.3 Ho hula ka thata

3.9 Sebedisa mantswe ana dipolelong ho totobatsa tlhaloso ya ona:

3.9.1 Ho hweshetsa.

3.9.2 Ho bobola

KAPA

Dingolwa

Thothokiso

Bala melathothokiso e latelang o nto araba dipotso tse tlalatela :

Ebang o potlaka...[R.N. Phume]

1. O tla sudubana po!
2. O tla koma lehlabathe,
3. O tla phumuha melomo
4. O tlabohe dinala;
5. O swabe, o sulafallwe,
6. O sulafallelwe ruri le hona.
7. Potlapotla le ja podi
8. Wa thaka ; athe sisitheho
9. Lona le ja ya tonana kgomo.
10. Ithute ke hona ana
11. Maele wa thaka ; hlalefa,
12. Hlalefa ke hona o ikgethele;
13. Kgetha podi, kgetha kgomo,
14. Kgetha ke hona, kgetsi kapa tjhelete!

Dipotso

1. Thothokiso ee, ke ya mofuta ofe?
2. Fana ka matshwao a mabedi a mofuta ona wa thothokiso.
3. Sepheo sa thothokiso e ke sefe?
4. Ke mofuta ofe wa karaburetso o hlahang moleng wa 1 – 3.
5. Ho swaba le ho sulafallwa ke ntho e le nngwe, ha na bokgabo boo bo bitswang?
6. Hlalosa se bolelwang ke maele ana: potlapotla le ja podi athe lesisitheho lona le ja kgomo ya tona.

7. Mola 5 le mola 6 ho na le phetaphetho, e bitswang? Molemo wa yona ke ofe ?
8. Hobaneng sethothokisi se siile kgutlo tse tharo ka mora sehlooho sa thothokiso.

Memorantamo ya mesebetsi ya semmuso

Dingolwa-thothokiso

Titjhere o tla le kgethela thothokiso bukeng e kgethetsweng tlhahlobo sekolong sa heno o nto araba potso ena :

Hlalosa bonono/dihlomo/ dibetsa/ bokgabo/ makgabane a bothothokisi ao sethothokisi se a sebedisitseng thothokisong ena, mme o be o totobatse bohlokwa ba makgabane ao. Bolele ba karabo ya hao e be mantswe a 200 – 250.

Titjhere o tla iketsetsa memorantamo wa ho tshwaya thothokiso eo a e kgethileng.

Puo e hlophisitsweng

Latela makgetha le ditlwaelo tsa ho nehelana ka puo e hlophisitsweng tlasa sehlooho sena se latelang: dimela di bohlokwa haholo pabalong ya tikoloho. Di thibela kgoholeho ya mobu, di re fa moya o hlwekileng le dijo. **Re ka tshirelletsa le ho boloka jwang dimela tikolohong ya rona?**

Toboketsa mehato ya tshebetso boitokisetsong ba ho tla nehelana ka puo.

Sebedisa ruburiki ya tekanyetso ya puo e hlophisitsweng ho lekola mosebetsi ona.

Teko - Dingolwa.

Bala tema e leqepheng la X le bana ka hloko ba nto araba dipotso tse tla latela.

Dikarabo

1. Kagiso rakosa (1)
2. Bcomm accounts (1)
3. Tjhee, o e entse feela hobane batswadi ba hae ba ne ba ke ke ba dumela a dule hae feela a sa etse letho. (2)
4. O ile a ingodisa ho aijente e nngwe kamorao ho matsatsi a mararo o ile a utlwela ka pale e batlang dibapadi mme o ile ankuwa. (2)
5. O ka sebetsa bankeng/ wa ba akhaontente/moeletsi wa (2)
6. Hlalosa:
  - a. Jwala (2)
  - b. Ngwanana e motle (2)
  - c. Diyo tse seng monate (2)
7. Mafosisa, kagiso batswadi ba hae ba ne ba futsanehile empa yena o ile a tswella bophelong.

8. Ha se hantle hobane batswadi ha se bona ba tla etsang thuto tseo. Ha o sa rate thuto tseo o di etsang o ke ke wa atleha ho tsona. (3)

[20

Tema ya 2

1. Ya tshitwe (1)
2. O na le tjehelete e ngata/ o bonasitse ke kgwedi ya tshitwe (1)
3. Tshitwe batho ba bangata ba na le tjeheletele ho etswa mekete, pherekgong. (2)
4. Wa tshitwe hobane ntatae o sentse ka tjehelete ka tshitwe.. (3)
5. Ka tshitwe batswadi ba se sebedise tjehelete hampe ba boloke bakeng sa pherekgong ha dikolo di bulwa. (3)

[10

Potso ya 3

Dikarolo tsa puo le melao ya puo.

Bala tema e leqephehng la X le bana ka hloko hobane thutapuo e lohelleltswe mmoho ho yona ba nto araba dipotso tse tla latela.

Dikarabo tse lebeleltsweng

1. Ke sonete.
2. Mela e 14, e thehilwe hodimo ha kganyetsano.
3. Ho kgalema.
4. Karaburetso ya pono.
5. Hlaahlela/ neheletsano
6. Ho etsa dintho o tatile ho ka o kenya mathateng.
7. Phetapheto ya moelelo. Ho matlafatsa
8. Hore mmadi a tlatselletse.